

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО — комплекс наукових дисциплін, предметом дослідження яких є художня література як вид мистецтва. Термін запроваджено германістом Е. Ельстером у кн. «Prinzipien der Literaturwissenschaft» («Принципи літератури», Галле, 1897). В Україні поняття вживають від серед. 1920-х рр. Серед літературозн. дисциплін виділяють осн. (критика літературна, історія літ-ри, теорія літератури) і допоміжні (археографія, евристика, бібліографія, текстологія, методика викладання). Археографи та евристи вивчають знайдені тексти, бібліографи їх обліковують, текстологи встановлюють остаточну волю автора у роботі над текстами, методисти шукають науково обґрунтов. способи донесення наслідків тієї роботи до читача. Це початк. етап наук. Л., де три осн. складники мають чітко означені завдання: літ. критику цікавлять твори сучас. літ. процесу; історія літ-ри зосереджується на традиціях у його розвитку (зародження, функціонування, стагнація, зміна худож. напрямів і стилів, життєвий шлях письменника); теорія літ-ри визначає специфічні моделі літ. творчості (поетика худож. мислення письменника, композиція, жанр. та стильові особливості твору, мовна характеристика персонажів і мотивів, підтекст зв'язків творчості з реал. дійсністю). Див. також Академічне літературознавство.

Найдавніші літературозн. знання зароджувалися на Сході (естет. теорія прекрасного і вчення про соц.-виховне значення мистецтва — в Китаї, вчення філософів про психологію сприйняття худож. творів та прихов. зміст у них — в Індії, 9–3 ст. до н. е.) та країнах європ. античності (8 ст. до н. е. — 1 ст. н. е.). В антич. Греції та Римі уявлення про теорію літ-ри збігалося з поняттям «поетика», яке пов'язували з назвою першого в європ. Л. наук. тексту Аристотеля «Περὶ ποιητικῆς» («Поетика», 4 ст. до н. е.). У ній сформовано вчення про гол. літературозн. дисципліни (теорія літ-ри, стилістика, поетика), розвинуто запропонов. Платоном поділ творчості на три роди (епос, лірику, драму), показано зв'язки між ними як складниками літ. процесу і подано заг. естет. знання про літ. твір як завершену цілісну систему. «Поетика» Аристотеля та окремі судження про літ. творчість його вчителя Платона (наслідувал. характер та її ґносеол. природа) стали основою європ. Л., що еволюціонувало в ренесансну (15–16 ст.), барокову (17–18 ст.), класицистичну (рубіж 18–19 ст.) та пізніші літ. епохи (романт., реаліст., модерніст. та постмодерністську). Кожна з них додавала до наук. мислення літературознавців нові доміанти, тому воно сприймається не як догма, а як живий організм, здатний реагувати на особливості худож. літ-ри в її істор.-естет. розвитку.

В Україні Л. зароджувалося в уснопоет. і худож. формах (фольклорні «слова про слова» та «пісні про пісні», художні міркування автора поеми «Слово про похід Ігорів», у яких названо два способи літ. оповіді). У ренесансну та барокову епохи визначал. риси наук. Л. виявлялися в тогочас. поетиках проф. Києво-Могилян. академії. Таких поетик (створюваних панів. у науці того часу лат. мовою) існує в Україні бл. 20. Укр. і рос. мовами перекладено найвідоміші — трактат «De arte poetica» («Поетика», Могилів, 1705) Ф. Прокоповича, теор. праця про літературу барок. доби «Hortus poëticus» («Сад поетичний», К., 1736–37) М. Довгалевського. Ренесансні, барок. та класицист. поетики прийнято називати неокласичними, що стали основою неокласич. (поетол.) школи в Л. Старим у ній залишилося домінування аналіт. матеріалу про твори переважно антич. літ-ри, але автори нових поетик пропонували для розгляду також деякі художні тексти нового часу, що підтверджувало наявність у європ. літ-рах сучас. літ. процесу. Методологія аналізу різних його явищ залишалася незмінною (визначення родів, видів, жанрів творчості), але звертали увагу і на проблему дифузії — поширення ознак одного роду чи виду на інший; завдяки цьому утверджувалася універсальність закономірностей у худож. творчості. Також старою в нових поетиках залишалася Аристотелева концепція творчості як наслідування життя; концепція Платона щодо мистецтва як наслідування ідей життя залишалася неприйнятною в авторів нових поетик, і реабілітація його відбулася у вчених пізнішої істор. школи Л. Автори ренесанс. і барок. поетик зробили перші кроки до філос. розуміння феномену літ. творчості; вони з'ясовували природу поезії як обов'язкові риси мистецтва та ролі в ній худож. вимислу, що був не абстрактним, а наснаженим реліг.-етич. і нац.-естет. почуттями. Можливість творення літ. творів не лише давніми (староєвр., грец., лат.), а й новими мовами доводили італійці Данте і Т. Тассо, француз Ж. дю Белле.

В Україні перші кроки в цьому напрямку робили лексикографи і літератори Л. Зизаній («Лексис», Вільно, 1596), Т. Ставровецький («Євангеліє учительное», Рохманів, 1619; «Перло многоцѣнное», Чг., 1646), П. Беринда («Лексіконъ славеноросскій...», К., 1627). Виняткове значення для літературозн. розуміння творчості мали роботи ренесанс. філософів англійця Ф. Бекона, француза Р. Декарта, італійця Дж. Віко. Їхні погляди на життя загалом (об'єктивність у трактуванні, визначення сумніву як двигуна думки, роль у ній інтуїції як «здорового глузду») стимулювали знач. поступ і в розвитку науки про літературу. Насамперед у розумінні

історії літ-ри, яку літературознавці почали сприймати як особливий феномен нац. духовності лише у 17-19 ст. Хоча елементи історії літ-ри наявні ще в антич. літературознавстві (Таблиці Каллімаха були водночас першим прообразом літ. енциклопедій, 3. ст. до н. е.), але «батьком» історії літ-ри новіших часів вважають нім. ученого К. Гесснера — автора кн. «Bibliotheca universalis» («Універсальна бібліотека», 1545-49, т. 1-4). Термін «історія літ-ри» першим ужив нім. літератор П. Ламбек («Prodromus historiae literariae» — «Вступ в історію літератури», Гамбург, 1659). Раніше італ. поет Ф. Петрарка запропонував зб. текстів з етич. змістом та письменниц. біографіями («De rebus memorandis libri IV» — «Збірник анекдотів і висловів», 1350). Для творення нац. історії літ-ри було потрібне філос. розуміння цього поняття, яке запропонували новочасні філософи і теоретики мистецтва Г.-Е. Лессінг, Й.-Г. Гердер, А.-В. Шлегель, Г. Гегель. Е. Кант, доводячи відмінність естетичного від етичного і пізнавального феноменів у мистецтві, обґрунтував категорію особливого в ньому; за ним визнавалася беззаперечна наявність у літературі кожного народу суто свого ідей. та худож. змісту, свого літ. коду. З'являлися перші історії нац. літ-р у Франції, Італії, Німеччині. У них задіяно елементи істор. і порівнял. методології у прочитанні літ. матеріалу. Межі між ними видавалися ще невиразними, однак це був серйоз. сигнал про потребу наближення істориків літ-ри до нових літературозн. завдань: остаточно відмовитися від схоластич. визначень родів, видів та жанрів творчості, здолати регламентованість класицистич. естетики, яку (зокрема обов'язкову єдність місця, часу і дії в кожному творі) доведено майже до юрид. кодексів у «Art poétique» («Поетичне мистецтво», Париж, 1674) Н. Буало, і проникати якнайглибше у формозмістові особливості худож. тексту. Таке завдання невдовзі стане визначал. у представників романти. епохи в літературі, яка закладала фундамент формованої в її межах істор. школи Л.

В Україні у 11-17 ст. уявлення про історію літ-ри давали переважно бібліогр. відомості, що їх пробували донести літописці. В «Ізборнику Святослава» (1073) уміщено перелік «істинних» (духовно-християн. літ-ра) та «ложних» (апокрифи і твори з поган. мотивами) книг, від 15-17 ст. залишилося кілька описів монастир. б-к. У 18 ст. деякі істор.-літ. відомості стали приносити в Україну студенти із замож. родин, які навч. у європ. університетах, або родинні вчителі-вихователі, які мандрували за кордон разом зі своїми господарями. Одним із таких «перевізників» істор.-літ. інформації в Україну був поет, богослов, філософ Г. Сковорода. Інакшу форму ознайомлення України з європ. формами нових літ. віань пропонувало захоплення травестуванням (перелицюванням) старих антич. текстів. До цієї «моди» наприкінці 18 ст. прилучився й І. Котляревський, створивши травестійно-бурлескн у поему «Енеида. На малоросійській мові перелицювання» (С.-Петербург,

1798; Х., 1842). Подібні травестії однойм. поеми рим. поета Вергілія існували в німецькомов. світі, Росії. Поема І. Котляревського відрізняється від них тим, що (в гуморист. формі) сповнена образ. укр. стихією і містить деякі актуал. для свого часу літературозн. мотиви (глузливий осуд «писарчуків поганих вірш»; зневага до тих, хто «чужее оддавав в печать»). «Чисті» стильові риси в літ. творчості практично не трапляються. Домінує в поемі класицизм, але вкраплено елементи просвітництва та романтизму (фольклорна образність, героїзація гол. персонажа). У цьому ще одне підтвердження генет. зв'язків укр. літ-ри із заг.-європ. літ. процесом, який на рубежі 18-19 ст. дедалі впевненіше відходив від класицистич. (норматив.) форм мислення і утверджувався на позиціях вільного від будь-яких регламентацій романтизму. Своєрід. законодавцями тут стали нім. письменники «Бурі й натиску», а також єнські та гайдельбер. романтики. Теор. обґрунтування зробив Г. Гегель, запропонувавши гіпотезу про існування в розвитку твор. цивілізації Європи трьох типів худож. мислення: символіч. (епоха міфів), класич. (античні художні форми) і романти. (від кін. 18 ст.). Романтики першими звернули увагу на приналежність до худож. літ-ри також фольклору (усна її традиція), тому в різних країнах почалося активне записування міфів та суто фольклор. спадщини, внаслідок чого історія літ-ри поглибилася у часі на тисячі років. Зх.-європ. літературознавці влаштовували фольклорні експедиції до своїх та сусід. народів. Напр., нім. дослідник Й.-Г. Гердер побував в укр. селах і містах на весіллях, хрестинах.

Оскільки Україна перебувала на колоніал. статусі імпер. Росії, то Л. на поч. 19 ст. залишалося в полоні норматив. класицизму. Певні зрушення намітилися після відкриття Харків. університету, осн. політ. завданням якого стало «обрусение края». Університет. дослідники літ-ри були змушені дублювати рос. класицистичне Л., що відображалося у навч. посібниках зав. університет. каф. рос. словесності І. Рижського («Опытъ риторики», С.-Петербург, 1796; «Введение въ кругъ словесности», Х., 1806). Романти. уявлення про літературу намітилися у засн. викладачами й випускниками період. виданнях Харкова, де заявлено про самост. існування укр. худож. думки. У г. «Харьковскій еженедѣльникъ» 1812 опубл. у перекл. з нім. мови ст. «О предназначении лирическаго стихотворения» Ф. Шіллера (перше в Україні літературозн. повідомлення про існування романти. епохи в європ. літературі та науці про неї). Посутніми в харків. періодиці були також публікації про укр. нар. творчість як гол. джерело мист. краси в літературі, зб. «Наські українські казки» О. Бодянського (Москва, 1835). Значну пошук. і суто літературозн. роботу в цьому плані виконав І. Срезневський, який видав кілька фольклорно-етногр. зб. («Запорожская старина», «Украинский сборник»), де довів самотність укр. історії й мови, розкрив їхнє духовне багатство, заховане в нар. піснях, істор. переказах, пам'ятках літопис. літ-

ри. Про необхідність «як говоримо, так і писати треба» (тобто українською мовою) нагадував Г. Квітка-Основ'яненко в «Супліці до пана іздателя» // «Утренняя звезда» (Х., 1833, кн. 1). Львів. семінаристи М. Шашкевич, І. Вагилевич і Я. Головацький у зб. «Русалка Дністровая» (Будапешт, 1837) вмістили свої україномовні твори і записані ними фольклорні перлини, літературозн. міркування про художню творчість рідною мовою.

Посилений інтерес до міфів та фольклору зумовив появу міфол. напряму в істор. школі (у Німеччині — брати Я. і В. Грімми, в Україні — М. Максимович і М. Костомаров, у Росії — Ф. Буслаєв). Епоха романтизму з її увагою до внутр. світу письменника та впливів на нього твор. шукань авторів і словес., й образотвор. мистецтва зробила перші кроки також до використання в літературозн. діяльності біогр. методу (Т. Бенфей) та порівнял. (компаративіст.) способу аналізу худож. творів (М. Максимович, М. Костомаров, О. Бодянянський, О. Веселовський).

Із відкриттям у Києві Університету св. Володимира істор. школа зайняла гол. місце в укр. Л. За цією методологією перший ректор університету М. Максимович 1835 проаналізував «Слово про похід Ігоря», написав дослідж. про давню укр. літературу — «Исторія древней русской словесности» (К., 1839). Цю літературозн. традицію продовжили П. Куліш («Повесть об украинском народе» // «Звездочка», 1846, ч. 17; «Григорій Квітка (Основ'яненко) та його повісті», С.-Петербург, 1858; «Характер и задачи украинской критики» // «Основа», 1861, № 2) і М. Костомаров («Славянская мифология», К., 1847). Знач. вплив на утвердження істор. школи мала й поет. творчість Т. Шевченка, якою він підтвердив наук. аксіоми філософів, що нація — ідеал. форма буття людини, розкрив органічність зв'язку літ. мистецтва з нар. життям і місце в ньому письменника. Романтизм і породжена ним істор. школа Л. підійшли до дуже суттєвого в розумінні мистецтва: зв'язку його з першокоренем творчості — фольклором та істор. розвитком люд. буття. Але у 2-й пол. 19 ст. від усього цього почало відгонити загальниками й абстракт. суб'єктивізмом. Відчувалася потреба в конкретизації і наближенні ідей літ. творів до земних реалій. В істор. школі почав формуватися реаліст. напрям, в основу якого покладено методологію пошуку в літ. творі причин і наслідків відтвореного в ньому буття. Ця методологія узгоджувалася з розвитком мислення в тодіш. науці загалом — із новими відкриттями в галузі природознавства, фізики, математики, інженерії, що також активно шукали відповідей на питання про причинно-наслідк. характер розвитку люд. цивілізації. Про наявність у тогочас. літературі нового реаліст. типу худож. мислення заговорили франц. письменники Ж. Шанфлері та Л. Дюранті, які видали зб. статей «Le réalisme» («Реалізм», Париж, 1857) і кілька номерів однойм. журналу. Один із варіантів наук.

пояснення реалізму та причин. зв'язків літ-ри з реал. дійсністю запропонував франц. теоретик творчості І. Тен. Він показував, що дія в реаліст. творі відбувається «тут-тепер», а сам худож. твір містить всі особливості відтвореного ним природ. і сусп. середовищ, має також нац. специфіку (за термінологією І. Тена — расові особливості) і позначений індивід. рисами письменника, його психікою. Цю теорію піддавали критиці (мовляв, «чистих» націй-рас на землі вже не існує, природне середовище чи індивідуал. психіку митця теж не слід фетишизувати), але європ. літературознавці на неї спиралися фактично до кін. 19 ст., оскільки більш продуктив. культурно-істор. методології ніхто не запропонував. Рад. Л. виводило появу реалізму з «натурал. школи» М. Гоголя, але ін. учені довели, що «натурал. школа» — різновид романтизму (Д. Чижевський). Елементи причинно-наслідк. прочитання літ. спадщини України помітні вже у розділі «Краткий исторический очерк украинской литературы» П. Петраченка, вміщеному як додаток до кн. «История русской литературы» (Варшава, 1961), але найбільше — у зб. «Очерки истории украинской литературы XIX столѣтия» М. Петрова (К., 1884) та «Исторія літератури руської» О. Огоновського (Л., 1887–94, ч. 1–4). Науковці сприйняли ці видання схвально, але й критично за різнобій у використанні літературозн. методологій, що базувалися на естет. (класицизм, сентименталізм, романтизм) чи ідеол. (націоналізм, демократизм, слов'яно- чи українофільство) критеріях. Принциповішим було зауваження про причину народження укр. літ-ри. М. Петров вважав, що вона з'явилася виключно під впливом сусідніх, зокрема польс. та рос. літ-р. М. Дашкевич не заперечував впливів, але доводив, що література кожного народу народжується з його душі, естет. потреби і тому вона самобутня. Істор. перспективу укр. літ-ри обидва бачили в майбут. злитті її з потужнішою російською. Це писалося на догоду рос.-імпер. цензурі. С.-Петербур. академік О. Пипін у своїх дослідж. слов'ян. літ-р знаходив серед них місце і для української, але коли вийшов перший том літ. історії О. Огоновського, вчений опублікував на неї заперечну рец. «Особая история русской литературы» // «Вѣстникъ Европы» (1890, т. 5, кн. 9). Він побачив у ній тенденцію укр. сепаратизму проти «общерусской литературной жизни». О. Огоновський у відповіді на таку критику наголосив, що О. Пипін «занапастив свої ліберальні думки про самостійний розвій української мови й літератури, що він похилив своє чоло супроти кормиги московського панславизму».

Історико-культурне прочитання літ. текстів мало свої вразливі місця; зосереджуючись на питаннях народності в літературі, на тому, «що» відтворено, дослідники майже не звертали уваги на проблему «як», тобто на художність, естетику творчості. Вважалося, що коли твір належить літературі, то він художній сам собою. Один з упорядників антології укр. літ-ри «Вік» (К.,

1900–02, т. 1–3) та автор фундам. дослідж. «Історія українського письменства» (К., 1911) С. Єфремов наголошував: в літературі «що» і «як» мають однак. значення. У праці «Історія української літератури» (К.; Л., 1923–95, в 6 т., 9 кн.) М. Грушевський застосував істор. та філол. методології, надаючи перевагу першій (не худож. формі, а змісту твору). Змістова домінанта стала визначальною і в дослідж. «Історія української літератури» М. Возняка (Л., 1920–24, т. 1–3).

Змістові історії літ-ри мали більше значення для розуміння літ-ри не як мистецтва, а культури того чи того народу. Тому деякі літературознавці вже в 2-й пол. 19 ст. почали шукати ін., продуктив. шляхів подолання такого перекосу в науці про літературу. Мало що давала міграц. теорія впливів Т. Бенфея (хоча орієнтувала дослідників на зацікавлення суто худож. елементами твору — сюжетом, персонажами й ін.), ще менше — антропол. метод Е. Тейлора з його інтересом до первіс. форм міфол. (символіч.) худож. мислення. Враховуючи деякі елементи цих теорій і методів, О. Веселовський обґрунтував поняття істор. поетики, яке стимулювало потребу вивчення т. зв. зустріч. течій. Кожна література, за його теорією, здатна сприймати новизну в ін. літературі лише тоді, коли вона внутрішньо готова до цього: має достатнє уявлення про гол. форми творчості — жанр, тропіку, композицію, сюжет, фабулу й ін. Все це, проте, не похитнуло змістових основ істор. школи і не проклало шляху до розуміння образу як центру худож. творчості. Зароджується, відтак, психол.-лінгвіст. напрям в істор. школі як можливість Л. відповісти і на це питання. Актуал. стали роботи нім. філолога і філософа В. Гумбольдта. О. Потебня після стажування в Берліні 1862 надрукував низку статей у вид. «Журналъ Министерства народнаго просвѣщенія», об'єднаних у кн. «Мысль и языкъ» (Х., 1892). У ній та ст. «О связи некоторых представлений в языке» // «Филологические записки» (Воронеж, 1864, вып. 3) викладено вчення про три значення слова (зовнішнє, внутрішнє і лексичне), яке утвердило в Л. аксіому, що суто художня творчість базується на внутр. значенні слова. Його джерело — в люд. психології, що породжує образ, а образна метафоризація є основою худож. творчості. Рос. Л. донині вважає, що психол.-лінгвіст. учення О. Потебні належить рос. науці; не звертається, зокрема, увага на те, що воно (вчення) далі укр. Харкова не поширювалося навіть географічно. О. Потебня багато наук. обсервацій виводив з аналізу суто укр. літ. матеріалу. Його двотомна праця «Объяснения малорусских и сродных народных песен» (Варшава, 1883, вып. 1; 1887, вып. 2) стала основою фундамент. психол. пояснення худож. образності саме укр. фольклору.

На рубежі 19–20 ст. від психол. напряму в істор. школі відокремлено вчення Ф. Ніцше про два типи поезії (аполлонівський з його принципом тілес. гармонійності та діонісівський із його суто духов. началом у творчості). В

основі цього вчення — глибинні духовні і психол. диференціації, що відбуваються в горнілі твор. процесу митця. Нім. учений В. Дільтей обґрунтував духовно-істор. школу, що являла собою синтез істор. школи і психол. напряму в ній. Француз Е. Еннекен запропонував поняття «естопсихологія», за яким худож. твір треба аналізувати з естет., психол. і соціол. поглядів. Найбільшого резонансу набув напрям психоаналізу, який пов'язують переважно з іменем австр. психіатра З. Фрейда, який пропонував трактувати літ. твори відповідно до психол. учення про підсвідоме. За ним, творчість є символіч. вираженням псих. імпульсів і пристрастей, що відкидаються реальністю, але існують у люд. підсвідомості і виражаються шляхом фантазії творця. Це був різновид того, що харків. послідовник О. Потебні Д. Овсянико-Куликовський називав автор. утіленням особистих морал.-психол. задатків, які існують у підсвідомості кожної твор. особистості. Швейцар. філософ К. Юнг доводив, що, крім підсвідомого, у люд. психіці наявне ще й таке несвідоме, що виявляється в кількох його рівнях: індивідуальне, сімейне, групове, національне, расове і колективне. Воно включає в себе універсальні для всіх часів і культур архетипи, якими творці мистецтва оперують не залежно від їхнього расію, і за ними можна визначити як індивідуальне, так і колективне чи нац. «обличчя» кожного письменника, композитора, живописця. Вразливим місцем психоаналітики З. Фрейда була фетишизація сексуал. первнів у почуттях людини (з ними пов'язаний і його ж едіпів комплекс) та ілюстрація своїх спостережень не фактами реал. життя, а виявами його в мист. творах (Есхіл, В. Шекспір, Ф. Достоевський). Те, на чому тримався психоаналіт. авторитет З. Фрейда і К. Юнга, значно раніше було предметом міркувань І. Франка у його трактаті «Із секретів поетичної творчості» // «ЛНВ», 1898. Принциповим для Л. він вважав з'ясування проблеми краси в мистецтві та зв'язку її з уявленнями про псих. стани людини. Це був суттєвий крок до модерніст. Л., особливості якого І. Франко планував використати у процесі створення влас. історії укр. літ-ри. Її він збирався протиставити позитивіст. (із невираз. методол. настановами) історії свого університет. учителя О. Огоновського. Теор. задум такої роботи І. Франко виклав почасти у студії «Теорія і розвій історії літератури» // «Записки НТШ», 1909, ч. 40–41, що стала вступ. розділом до його зб. «Нарис українсько-руської літератури до 1890 року» (Л., 1910).

На рубежі 19–20 ст. в укр. Л. з'явилися перші дослідж. про зарубіжні літ-ри; перевагу надавали зх. літ-рам (серія статей І. Франка про польс., чес. та франц. літ-ри, студія Українки Лесі про італ. літературу), але зародився жвавий інтерес і до сх. літ-р. Найбільший внесок зробив А. Кримський («История арабов и арабской литературы», Москва, 1911, ч. 1; 1912, ч. 2; «История Персии та її письменства», К., 1923; «История Туреччины та її письменства», К., 1924–27, т. 1–4).

Тим часом європ. літ-ри входили в новий (модерніст.) період свого розвитку. Модернізм як худож. напрям породив безліч таких стилів літ. творчості (експресіонізм, імпресіонізм, символізм, неоромантизм, неореалізм, неокласицизм, футуризм та ін.), осмислити які за допомогою лиш інструментарію старих методологій ставало неможливим. Народжувалося, відтак, Л. філол. школи (методології), яка, на відміну від поперед. (змістових), була формальною. Її теоретики довели, що змістом у худож. творі є не зображені фабульно-сюжетні перипетії, а форма їх відтворення. У творі немає нічого, що б не було формою — таким було переконання фундаторів філол. методології.

В Україні формал. (філол.) методологія виростала з худож. пошуків неоромантиків (пізній І. Франко, Леся Українка, О. Кобилянська), крит. виступів символістів (М. Вороний, Г. Хоткевич) та авторів літ. об'єдн. «Молода муза» (Львів) і ж. «Українська хата» (Київ). Молодомузівці задекларували творчі принципи в маніфесті «Молода муза», написаному 1907 О. Луцьким. Їхню літературозн. реалізацію запропонував Б. Лепкий у дослідж. «Начерк історії української літератури» (Коломия, 1909, кн. 1; 1912, кн. 2). В основу літературозн. осмислення літ. процесу він поклав красу, яку відшукував у формал. чинниках літ. твору. На цьому ґрунті між І. Франком і молодомузівцями виникла полеміка. Краса, естет. вартість літ-ри були аналіт. рушієм і в авторів ж. «Українська хата» (критики М. Євшан, М. Сріблянський). Вони запропонували свій канон історії укр. літ-ри, засн. винятково на художності письменниць. творчості, але їхньому розумінню цієї проблеми бракувало академізму. Таку прогалину в Л. певною мірою заповнював проф. Університету св. Володимира у Києві В. Перетц. Заснувавши 1904 філол. семінар, протягом 10 р. навчав у ньому літературознавців М. Зерова, П. Филиповича, М. Драй-Хмару, С. Маслоу, О. Бурггардта, І. Огієнка, В. Петрова, Д. Чижевського, які заклали в Україні осн. фундамент модер. Л. 20 ст. Свої погляди на нього В. Перетц виклав у підсумк. працях «Из лекций по методологии истории литературы» (К., 1914) і «Краткий очерк методологии истории русской литературы» (Петроград, 1922). В. Перетц і його учні започаткували в 20 ст. і модерне шевченкознавство. На рубежі 19–20 ст. воно вже мало значні напрацювання вчених культурно-істор. напрямку в істор. школі, особливо після опублікування студії «Шевченко, українофіли і соціалізм» М. Драгоманова (Женева, 1879), шевченкозн. статей І. Франка, «Критичний розслід над текстом “Кобзаря”» В. Доманицького (1907), монографій «Тарас Шевченко. Життя його та діла» (1908) та «Тарас Шевченко» (1914; усі — Київ) С. Єфремова, психоаналіт. студій «З психології творчості Шевченка» С. Балея (Л., 1916). Представники формал. (філол.) школи значно поглибили розуміння його творчості шляхом аналізу суто худож., естет. особливостей поезії Т. Шевченка («Форма

Шевченкової поезії» — розділ у конспекті лекцій М. Зерова «Українське письменство XIX ст.», К., 1928; стаття П. Филиповича «Шевченко і романтизм» // «Записки історично-філологічного відділу ВУАН», К., 1923, № 3–4). Розвитку такого шевченкознавства мало сприяти повне видання творів поета, розпочате ВУАН, але в 2-й пол. 1920-х рр. дослідж. форми літ-ри як її змісту дедалі активніше стало витіснятися т. зв. марксист. Л. При цьому художню форму почали вважати формалізмом, а в поняття «зміст» вкладали тільки ідеол. (соціол.) наповнення худож. твору. На рубежі 19–20 ст. літературознавців цікавили ідеол. чинники в літературі з причин суто практичних: в підколоніал. Україні література залишалася єдиною трибуною захисту її нац. інтересів. Таким змістом були сповнені деякі літературозн. роботи, що виходили ще у 1920-х рр., але разом з актуалізацією ідей більшов. перевороту 1917 в Петрограді (нині С.-Петербург) ці праці зарах. до бурж.-націоналіст. Л. і вилучені з наук. обігу на 70 р. Замість них послідовно насаджувалося науці марксист.-ленін. Л., що базувалося на ідеях класовості й комуніст. партійності творчості; література, за його концепцією, мала утверджувати й захищати ідеї соціалізму та комунізму в їхньому марксист. трактуванні. З таких позицій із деякими лиш елементами формотвор. аналізу окремих творів написані підручники й навч. посібники «Українська література» О. Дорошкевича (1926), «Українська література. Стислий огляд» М. Шамрая (1927; обидва — Харків) та ін. Край. вияв марксист. розуміння літ-ри постав у кн. «Нарис історії української літератури» В. Коряка (Х., 1925, т. 1; 1929, т. 2), методологію якого називали вульгарно-соціологічною (на відміну від неї, мовляв, існує справді наук., справді марксист. методологія Л.). Їй протистояли літературознавці на еміграції. Л. Білецький у теор. роботі «Основи української літературно-наукової критики: Спроба літературно-наукової методології» (Прага, 1925, т. 1; К., 1998) охарактеризував розвиток нац. Л. відповідно до номенклатури вживаних у європ. Л. наук. шкіл і напрямів. Активним літ. критиком у 1920-х рр. був Д. Донцов, який опублікував кілька студій, де з нац.-ідеол. позицій аналізував художню та літ.-крит. діяльність класиків (Т. Шевченко, М. Куліш, М. Драгоманов, Леся Українка й ін.), а також учасників рад. літ. процесу (М. Хвильовий, М. Рильський, В. Поліщук та ін.). Гостро полеміч., спрямов. проти більшов. догматики в літературі є його студії «Криза нашої літератури» // «ЛНВ», 1923, № 4, «Невільники доктрини» (пізніша назва «Роздвоєння душі») // «Розбудова нації», 1928, «Криве дзеркало нашої літератури» // «Дві літератури нашої доби», Торонто, 1958.

Офіційно утверджувана в рад. Л. марксист. методологія потребувала теор. обґрунтування. О. Білецький видав монографію «К. Маркс, Ф. Энгельс и история литературы» (Москва, 1934). Хоча у К. Маркса й Ф. Енгельса, писав дослідник, немає спец. літературозн.

праць, але систему їхніх поглядів на літературу можна вибудувати з принагід. висловлювань про мист. творчість чи за аналогією. Літ-рі відповідають певні форми сусп. свідомості, а коли це так, наголошував учений, то все, що говориться у К. Маркса та Ф. Енгельса про ці надбудови (юрид., політ., філос., реліг. й ін.), можна прикласти повною мірою й до науки про літературу. Для рад. літ-ри і Л. головним був «вигаданий» на Першому з'їзді рад. письменників 1934 твор. метод соцреалізму, що вимагав від художників і літературознавців правдивого, історично конкрет. зображення дійсності в її рев. розвитку. До таких норматив. вимог додавався і лєнін. акцент, що література повинна стати партійною. «Геть літераторів безпартійних!» — цитували в усіх теор. роботах із Л. ці слова «вождя», і до кін. 1940-х рр. у СРСР усіх письменників та літературознавців, які не вкладалися в прокрустове ложе такої риторики, розстріляно або ув'язнено. У спецфондах КДБ опинилися класичні літ.-крит. роботи М. Костомарова, П. Куліша, літ. історії О. Огоновського, М. Петрова, Б. Лепкого, С. Єфремова, М. Возняка, М. Грушевського, яких оголошено бурж.-націоналіст.; потрапили під заборону навіть вульгарно-соціологічні «Нариси з історії української літератури» В. Коряка. За приблизними підрахунками, з 280-ти літературознавців, які друкувалися 1930, у 1930-х рр. заарешт. і знищено 103, перестали писати 74, емігрували за кордон 25, вціліли і працювали наприкінці 1930-х рр. лише 15, які вимушено пристосувалися до вимог методу соцреалізму (Б. Буряк, А. Ішук, Ю. Кобилецький, С. Крижанівський, Л. Новиченко, Л. Санов, І. Стебун, С. Шаховський). Надзавданням студії «Проблема синтеза в литературоведении» О. Білецького (1940) було підпорядкувати літературозн. синтез надій. провідникові — марксист.-лєнін. філософії, яка відігравала в теорії літ-ри роль вступу й висновків, але не проймала її наскрізь, а пройнявши — остаточно відмежувала соцреалізм від реалізму класичного, перетворивши його на регламентов. класицизм із домішками компарт. романтизму. Створення наук. літературозн. праць за таких умов стало неможливим. Творчість письменників розглядали з ідеол. позицій (бурж.-націоналіст., ліберал.-бурж., рев. демократи й ін.), а розвиток літ. процесу подавали так, ніби в ньому постійно велася боротьба бурж. та пролетар. ідеологій, і рухався він постійно до вершин творчості письменників соцреалізму. «Нарис історії української літератури» (К., 1945, за ред. С. Маслова, Є. Кирилюка) 1946 піддано критиці в спец. Постанові ЦК КП(б)У як такий, що написаний нібито з бурж.-націоналіст. позицій (літературу часів Київ. Русі названо «українською», а не «трьох брат. народів», творчість «бурж.-націоналіст. письменника» П. Куліша розглянута недостатньо критично). Того ж року з'явилися постанови компартії «Про журнал «Вітчизна»» і «Про репертуар драматичних і оперних театрів УРСР і заходи до його поліпшення». Не-

вдовзі прийнято спец. постанови про «серйозні помилки» в опері К. Данькевича «Богдан Хмельницький (лібрето О. Корнійчука і В. Василевської)», про «націоналіст. вірш» В. Сосюри «Любіть Україну» та ін. Під час хрущов. «відлиги» та горбачов. «перебудови» ці постанови скасовано, але протягом кількох десятиліть вони служили «гамівною сорочкою» для всього мистецтва, що іменувалася «турботою партії» про його розвиток. Це найбільше позначилося на монографії «Історія української літератури (від початків до доби реалізму)» Д. Чижевського (Нью-Йорк, 1954), де він проаналізував укр. літ. процес від давнини до часів реалізму. Методологія вченого була справді модерною: періодизацію розвитку літ-ри запропонував за худож. стилями, які були загальноприйнятими в більшості літ-р європ. країн, але й з укр. особливостями: доба монум. стилю, доба орнам. стилю, переходова доба, ренесанс та реформація, бароко, класицизм, романтика, реалізм, символізм. У такій номенклатурі стилів Д. Чижевський розвивав традицію, що зароджувалася у працях М. Петрова й М. Дашкевича, але безпосередньо пов'язувалася з істор.-літ. концепцією М. Гнатишака, який 1941 устиг видати лише перший том «Історії української літератури». Різниця між їхніми методологіями полягала в назвах і характеристиці деяких стилів: візант. і пізньовізант. стилі М. Гнатишака Д. Чижевський найменував монументальним та орнаментальним, а староукраїнський, яким М. Гнатишак характеризував укр. фольклор, Д. Чижевський не розглядав. На його думку, фольклор ставав літ-рою лише тоді, коли використовувався («цитувався») у писем. літ-рі. Рад. Л. сприйняло дослідж. Д. Чижевського критично, а працю М. Гнатишака здебільшого «не помічало». О. Білецький писав, що Д. Чижевський дав читачеві обезкровлену історію нашої літ-ри, бо, за прикладом нім. бурж. літературознавців аналізує літ. творчість лише з погляду худож. форми і «смакує» всім тим, що не має відношення до політики і клас. боротьби («Радянське літературознавство», 1957, № 1). Підтверджено думку, що ідеол. рад. Л. не сприймало концепції модер. філол. школи, що змістом у худож. творі є не його форма, а ідейне та фабул.-сюжетне наповнення. Тому дослідж. Д. Чижевського запроторено до спецховищ.

У зх. Л. намітився перехід від модер. до постмодер. методологій. Деякі ознаки нового літературозн. мислення помітні в роботах укр. учених на еміграції. На тер. Німеччини створ. Об'єдн. укр. письменників Мистецького українського руху, учасники якого дискутували про можливість розвитку укр. літ-ри в душі органіч. нац. стилю, але їхня літературозн. діяльність обмежувалася переважно дріб. крит. студіями. Виняток становили кн. «Історія української літератури. Т. 1. Народня поезія» Л. Білецького (Аугсбург, 1947) та монографія «Три роки літературного життя на еміграції (1945–1947)» В. Державина (Мюнхен, 1948), у якій зроблено спробу стильової диференціації літ-ри,

створеної укр. письменниками-емігрантами.

Новий етап рад. Л. пов'язаний з літ. рухом шістдесятників. Соцреаліст. методологія відчувала тиск молоді літ.-крит. думки (Ю. Бадзьо, І. Дзюба, В. Іванисенко, М. Коцюбинська, Є. Сверстюк, І. Світличний) та еміграц. Л., зокрема чотиритомне видання творів Т. Шевченка з аналіт. коментарем Л. Білецького (Вінніпег, 1952–54), монографія «Literary politics in the Soviet Ukraine: 1917–1934» («Літературна політика в Радянській Україні: 1917–1934», Торонто, 1956) Ю. Луцького, антології «Розстріляне відродження: 1917–1933: Поезія — проза — драма — есей» (Париж, 1959; К., 2001; 2004) Ю. Лавріненка, «Панорама найновішої літератури в УРСР. Поезія. Проза. Критика» (Нью-Йорк, 1963) та монографія «Сучасна література в УРСР» (Мюнхен, 1964) І. Кошелівця; численні студії про укр. літературу Ю. Бойка, Б. Бойчука, Д. Донцова, Б.-Т. Рубчака, Л. Рудницького, Ю. Шевельова та ін. Інститут літ-ри АН УРСР (Київ) 1964 перевидав 2-й том надруков. 1957 кн. «Історія української літератури», у який внесено зміни щодо характеристики творчості репрес. і реабіліт. рад. письменників у часи хрущов. «відлиги». Соцреаліст. методологія в цьому перевиданні залишалася все ще визначальною, але деякі її риси поставали менш вульгаризованими й демагогічними. Як і в колектив. праці «Історія української літератури» (К., 1967–71, т. 1–8), укладачі значно розширили фактаж літ. процесу і прагнули більш-менш помірковано схарактеризувати давню, нову і новітню укр. літературу (І. Басс, Г. Вєрвєс, К. Волинський, М. Грицютя, В. Дончик, О. Засенко, Н. Калениченко, А. Каспрук, А. Ковтуненко, Л. Коваленко, В. Колосова, Б. Корсунська, В. Крекотень, Н. Крутікова, Л. Махновець, О. Мишанич, М. Острик, Ф. Погребенник, М. Сиваченко, М. Сиротюк, О. Ставицький, А. Тростянецький, Д. Чалий, Є. Шабліовський, В. Шубравський та ін.). Обійшовши деякі найбільш демагог. кути соцреаліст. методології, вони не уникли вульгаризатор. крит. звинувачень (в «ідей. прорахунках» і «всепрощенстві») щодо репрес. письменників, імена яких повертали в літ. процес. Найбільш тенденційно звучала тоді критика восьмитомника в публікаціях «жандарма в палітурках» М. Шамоти, як назвав його І. Кошелівець; колиш. в'язня сталін. концтаборів П. Колесника і автора «настанов.» для тодіш. Л. монографії «Соціалістичний реалізм — творчий метод радянської літератури» С. Крижанівського (К., 1961).

У 1960-х рр. відзначали 100-річчя з дня смерті і 150-річчя з дня народж. Т. Шевченка. Активізація дослідж. його творчості завершилася підсумк. тритом. працею «Світова велич Шевченка» (К., 1964) та повним виданням його творів у 6-ти томах (хоча й з тенденцій. коментуванням поеми «Великий льох» і «антибогданів.» віршів). Опубл. «Літопис життя і творчості Т. Шевченка» (К., 1959, упорядники В. Анісов та Є. Середа).

Певною новизною в трактуванні літ-ри і літературозн.

праць позначені зб. «Матеріали до вивчення історії української літератури» (1959–66, т. 1–5), «Український радянський історичний роман: Проблема історичної та художньої правди» М. Сиротюка (1962), «Корифей української прози: Нарис творчості Панаса Мирного» (1967) і «Над текстами українських письменників» (1985) М. Сиваченка, «Словник літературознавчих термінів» В. Лесина й О. Пулинця (1971), «Літературознавча книга в Українській РСР» Л. Гольденберга (1980), «Український дожовтневий роман. Проблематика. Образна система. Поетика» В. Власенка (1983; усі — Київ). Сподіванкою на новизну в трактуванні літ. явищ було вид. «Історія української літератури» (К., 1987, т. 1; 1988, т. 2). Це видання публікували в часи «перебудови», і була можливість об'єктивніше глянути в ньому на літ. процес чи найбільш «одіозні» для рад. системи постаті письменників і літературознавців (П. Куліш, С. Єфремов, М. Хвильовий), але методол. зашореність соцреаліст. тенденційністю усе ще не давала вченим можливості характеризувати літературу як явище мистецтва, а не як ідеол. ілюстрацію сусп. процесів. З'явилися тоді й безліч літературозн. праць, у яких демагогічно обґрунтовано цілковиту зумовленість літ. творчості марксист.-ленін. ідеями та залежністю її від парт. керівництва літ-рою й мистецтвом: «У світлі ленінських ідей» Є. Шабліовського, «Естетика ленінізму і питання літератури» І. Дзєверіна (обидві — 1967), «Гуманізм і соціалістичний реалізм» М. Шамоти (1976; усі — Київ). Коли М. Пригодій у кн. «Ленінська концепція партійності літератури» (К., 1985) спробував об'єктивніше поглянути на збочення в методології рад. літ-ри, проти цього повстали всі тодішні теоретики соцреалізму, в Інституті літ-ри АН УРСР (Київ) організовано «круглий стіл», автора оголошено «ревізіоністом».

У роки «перебудови» Інститут літ-ри АН УРСР завершував роботу над п'ятитом. вид. «Українська література в загальнослов'янському та світовому літературному контексті» (голова редколегії Г. Вєрвєс). Перші три томи видано 1987–88 з усіма вадами соцреаліст. Л.; бібліогр. інформацію у наступ. томах висвітлено більш-менш повно й об'єктивно (укр. література за кордоном, переклади зарубіж. літ-р в Україні).

Зі здобуттям Україною незалежності стало можливим повернути в науку імена літературознавців, дослідж. яких перебували у спецховищах КДБ. Цьому сприяла літературозн. та видавн. діяльність В. Брюховецького, І. Дзюби, М. Жулинського, М. Ільницького, М. Наєнка, А. Погрібного, Т. Салиги та ін.; у наук. практику почали входити методології, що були відомі в зарубіж., але ігнорувалися в рад. Л. З'явилися праці про укр. модернізм (С. Павличко) та постмодерну його інтерпретацію (Т. Гундорова), актуалізувалися психоаналіт., фемініст. та рецептивна методології (В. Агеєва, Н. Зборовська, Г. Сивокінь, Н. Шумило), відродилося

активне в 1920-х рр., а потім вилучене з рад. наук. практики порівнял. Л. (Т. Денисова, М. Ігнатенко, Н. Мазепа, І. Мегела, О. Мушкудіані, Д. Наливайко, В. Нарівська, О. Ніколенко, Н. Овчаренко, Г. Сиваченко, М. Теплінський, Р. Чилачава й ін.); новим змістом наповнилися роботи з давньої літ-ри (П. Білоус, В. Микитась, Ю. Пелешенко, В. Соболев, М. Сулима), класич. літ-ри 19 ст. (М. Бондар, М. Грицюта, Ю. Кузнецов, Л. Мороз, Ф. Погребенник, П. Федченко, М. Яценко), з теорії та історії літ-ри 20 ст. (М. Гіршман, З. Голубєва, Р. Гром'як, О. Губар, В. Качкан, Г. Клочек, Н. Костенко, Н. Шляхова). Постало питання про створення нових літ. історій. Укладено навч. посібники «Історія української літератури ХХ століття» за ред. В. Дончика (К., 1993, т. 1; 1995, т. 2; Державна премія України імені Тараса Шевченка, 1996) та «Історія української літератури ХІХ століття» за ред. М. Яценка (К., 1995, кн. 1; 1996, кн. 2). У них уперше літ. процес в Україні постав як цілісний, без вульгаризатор. поділу на «буржуазний» і «пролетарський», на «материковий» та «еміграційний», а всі твори проаналізовано не за ідеол., а худож. критерієм. Худож. критерій ліг в основу інтерпретації літ-ри в нових дослідж. старшого покоління літературознавців (Ю. Булаховська, В. Ведіна, А. Волков, Г. В'язовський, З. Голубєва, І. Дзевєрін, І. Денисюк, І. Дузь, І. Зуб, Н. Калениченко, Є. Кирилюк, С. Крижанівський, Н. Крутікова, Л. Новиченко, П. Свідер, Л. Сенік, М. Сиваченко, В. Смілянська, М. Теплінський, К. Фролова, Н. Шляхова, О. Шпильова, В. Фашенко, П. Федченко). Деякі з них зміну методол. орієнтацій супроводжували обереж. поясненнями: «Поетичний світ Максима Рильського» (1980, кн. 1; 1993, кн. 2), «Тичина і його час: незавіті доповнення» // «Двадцять років: літературні дискусії, полеміки» (1991; усі — Київ) Л. Новиченка.

Теор. і текстол. переосмислення творчості Т. Шевченка й І. Франка (у дослідж. І. Басса, М. Бондаря, В. Бородіна, С. Гальченка, Г. Грабовича, І. Дзюби, І. Денисюка, Ю. Івакіна, В. Смілянської, Н. Чамати, М. Шалати) стимулювало підготовку з новими літературознавч. коментарями видання їхньої худож. та літ.-крит. спадщини: «Повне зібрання творів» Т. Шевченка (К., 2001–15, т. 1–12) та «Додаткові томи до Зібрання творів у 50-ти томах» І. Франка (К., 2008–12, т. 51–55). Тенденційно рад. «Шевченківський словник» (К., 1976, т. 1; 1977, т. 2) витіснила «Шевченківська енциклопедія» (К., 2013–15, т. 1–6). Надрук. 4 томи 12-том. вид. «Історія української літератури» (голова редколегії В. Дончик).

У багатьох країнах літ. історії практично перестали створювати. Л. там почало набувати звужених культурол. і почасти історіософ. ознак; поняття «історія» стали підміняти словосполученням «до історії», і набуло поширення «клаптикове літературознавство», напр., дослідж. «До історії української літератури: Дослідження, есе, полеміка» Г. Грабовича (К., 1997). Постмодерні методології (постструктуралізм,

постколоніалізм, рецептивна естетика, геокритика, герменевтика, фемінізм, ґендер, інтертекстуальність та ін.) виявляються більш продуктивними в «чистій» критиці, ніж в істор. осмисленні всього літ. процесу певної країни чи й світу. Читач поки що не одержав літ. історії, написаної з позицій рецептив. естетики, ґендер. політики чи фемініст. критики. Натомість продовжують з'являтися роботи зі стильовою характеристикою літ. процесу: повернуто в наук. Л. України працю «Історія української літератури (від початків до доби реалізму)» Д. Чижевського (Т., 1994; К., 2003; підготовка тексту і передмова М. Наєнка); перевидано в Україні наук.-популяр. нарис «Художня література України. Від міфів до модерної реальності» М. Наєнка (К., 2005; 2008; 2013), два томи 10-том. підручника «Історія української літератури» Ю. Коваліва (К., 2013–14). У перекл. з нім. мови 2005 видано укладене за стильовою методологією дослідж. «Порівняльна історія слов'янських літератур» (К., 2005, кн. 1–2) та кн. «Історія російської літератури. Романтизм» (К., 2010, т. 1, перекл. з нім. О. Костюк) Д. Чижевського. Інтерес до сх. літ-р поглибився після відкриття в системі НАНУ Інституту сходознавства; матеріали індоіран. літ-р активно використовує у мовознавч. та етнол. дослідж. С. Наливайко; Г. Халимоненко видав кілька фундам. робіт навч. характеру з кількох сх. літ-р («Персько-таджицька література», К., 2005; «Історія турецької літератури», К., 2009). Знач. пласт матеріалу в них відведено історії араб. літ-ри.

Спеціалізацію дослідж. молодшого покоління літературознавців визначили зацікавлення найменш вивченими літературознавч. проблемами в Україні. За останні два десятиліття зі своїми темами в науці про літературу утвердилися В. Антофійчук (духовна література і сучасність), О. Астаф'єв (теорія і практика порівнял. Л.), В. Барчан (письменник як творча особистість: Т. Осьмачка), Ю. Безхутрий (М. Хвильовий і література «розстріл. відродження»), Н. Бернадська (теорія літ-ри і жанр роману), Т. Бовсунівська (романтизм, когнітивне Л.), О. Бондарева (історія й теорія драми 20 ст.), Б. Бунчук (поетика, віршознавство), О. Галич (літ-ра і націєтворення), Микола Гнатюк (текстологія), Михайло Гнатюк (франкознавство), Я. Голобородько (теорія літ-ри і методика викладання), Н. Заверталюк (письменниц. публіцистика), П. Іванишин (нац. сенс екзистенціалізму), В. Качкан (письменство Зх. України), С. Квіт (герменевтика, літ. критика Д. Донцова), М. Кодак (психологія творчості), І. Козлик (методологія, компаративістика), Б. Криса (поетика укр. бароко), М. Кудрявцев (історія і теорія драми), В. Кузьменко (порівнял. Л., письменниц. епістолярій), В. Марко (аналіз худож. твору), І. Мегела (зарубіжні літ-ри, компаративістика), В. Мельник (психологізм прози В. Підмогильного, літературознавч. спадщина Ю. Бойка), Б. Мельничук (біогр. літ-ра), І. Михайлин (поетика драми), П. Михед (слов'ян. літ-ри), Т. Михед (американістика,

компаративістика), В. Моренець (новітня укр. і польс. поезія), А. Нямцу (славістика, компаративістика), В. Панченко (історія літ-ри 20 ст., творчість В. Винниченка), В. Пахаренко (вступ до Л. і шевченкознавство), А. Печарський (актуалізація психоаналізу), В. Погребенник (літ-ра і фольклор), В. Поліщук (історія літ-ри 19 ст. і творчість М. Старицького), Я. Поліщук (естетика міфу і ранній модернізм), В. Просалова (праз. літ. школа), Л. Ромащенко (істор. проза), Т. Салига (творчість шістдесятників, духовна поезія), Л. Скупейко (міфопоетика Лесі Українки), М. Степаненко (бібліографія, літ. краєзнавство), А. Ткаченко (вступ до Л., поезія шістдесятників), М. Ткачук (творчість поетів «Руської трійці», франкознавство), О. Турган (укр. література і античність), С. Хороб (модерна драматургія, діаспорне Л.), Є. Черноіваненко (теорія і методика викладання літ-ри), М. Шаповал (теорія драми) та ін. У їхніх дослідж. задіяно найбільш відомі в зарубіж. Л. методології, набутки вітчизн. літературозн. шкіл і методів. Частина з них є «іменними» і в Л. відомі як осередки чи традиції: в Інституті літ-ри НАНУ — традиції О. Білецького, Г. Вервеса, М. Сиваченка, М. Яценка та їхніх учнів, Львів. університеті — М. Возняка та І. Денисюка, Одес. університеті — В. Фащенко, Харків. університеті — З. Голубевої, Чернів. університеті — В. Лесина, Житомир. університеті — Бориса Тена, Київ. університеті — В. Перетца (засн. 1904 його наук. школу розгромлено в 1920–30-х рр., відроджено 1996, наук. кер. — М. Наєнко, друк. орган «Філологічні семінари»). Вихованці наук. шкіл працюють переважно у вітчизн., частково зарубіж. навч. закладах і наук. установах.

Інтеграція України у зарубіж. простір стимулювала в останні роки інтенсивне зацікавлення її літ-рою та Л. у багатьох країнах світу. Тбіліс. проф. О. Баканідзе підготував груз. мовою тритом. «*erjgnyeln lnmtjgmejnv ugjrtdt.n*» («Нариси з української літератури», Тбілісі, 1965); перевидано англ. мовою у перекладі Ю. Луцького працю «Історія української літератури» Д. Чижевського («*A History of Ukrainian Literature*», New York, 1975; 1997; розділ про укр. модернізм у 2-му виданні написав перекладач); О. Пахльовська написала італ. мовою «*Zivilta letteraria ukraina*» («Українська літературна цивілізація», Рим, 1998); один із номерів хорват. ж. «*Solo*» (1997) цілком присвяч. Україні та укр. літ-рі; така ж тематика стала головною у віден. альманасі «*Osterreichische Osthefte*» (2000, № 3–4) та болгар. альманасі «*Panorama*» (2007, № 12). Моногр. студії про знакові явища укр. літ-ри і Л. опублікували за кордоном у різний час Д. Нитченко і М. Павлишин (Австралія), С. Симонек (Австрія), В. Рагойша (Білорусь), Р. Хведелідзе (Грузія), В. Москович (Ізраїль), Ю. Луцький, В. Чернецький, Р. Шкандрій (Канада), Кім Сук Вон (Корея), Е. Ведель, Р. Гебнер, А.-Г. Горбач, П. Кірхнер (Німеччина), І. Бетко, С. Козак, Г. Корбич, В. Мокрий, Ф. Неуважний, В. Назарук і Р. Папіський (Польща), Ю. Барабаш, П. Жур, В. Крикуненко, Н. Над'ярних, В. Чумаченко та І. Шишов

(Росія), Д. Айдачич (Сербія), С. Макара, М. Мушинка, М. Неврлий, М. Роман, І. Яцканин (Словаччина), Л. Рудницький, І. Фізер, Л.-М.-Л. Залеська-Онишкевич та Й. Петровський-Штерн (США), Дж. Відмарович, Є. Пашенко та О. Флакер (Хорватія), В. Жидлицький, М. Мольнар, І. Поспішил (Чехія) та ін. Окремі літературозн. студії в зарубіж. країнах опублікували укр. дослідники Є. Волощук, Т. Гундорова, І. Дзюба, М. Жулинський, М. Ільницький, О. Киченко, П. Михед, М. Наєнко, В. Нарівська, Л. Новиченко, О. Ніколенко, Ю. Пелешенко, П. Рудяков, Т. Салига, М. Сулима, В. Хархун та ін.

Остан. часом лунають голоси про кризу в Л., яка проявляється не тільки у площині теор. горизонтів сучас. науки, а й у плані інституцій. організації процесу (Я. Поліщук). Проводять «круглі столи» і семінари про кризу сучас. європ. мислення, викликану згоранням епохи постмодернізму. На зміну цій епосі пропонують метамодернізм, а форму його осмислення називають новим історизмом, новою класикою чи когнітив. методологією. Діалектичність цього процесу цілком закономірна; на зміну домінуючого у модернізмі почуттєвого елемента (він відкрив у світі хаос) прийшов у постмодернізмі (з його апокаліптич. умонастроєм) більш рац. тип худож. мислення і наук. пізнання; метамодернізм рушив до переборення хаотич. апокаліптичності і побачив у картині світу елементи почуттєвої впорядкованості. Це відповідає системі чергування в люд. творчості та її осмисленні постій. двох начал: почуттєвого або раціонального. В істор. перспективі не можна заперечити, що на зміну рац. в своїй основі класицизму антич. пори прийшло цілком почуттєве середньовіччя, його замінив рац. ренесанс, після нього — примхливе бароко, потім — неокласицизм, романтизм, реалізм. Відповідно «приспосовувалися» до них і літературозн. методології, в яких переважав рац. тип сприйняття або чуттєвий. Літ. творчість іде першою в розвитку духов. цивілізації; Л. — похідна від неї діяльність.

Рекомендована література

1. Ковалівський А. З історії української літературної критики. Х., 1926;
2. Филипович П. Українське літературознавство за 10 років революції // Література. К., 1928;
3. Копержинський К. Українське наукове літературознавство за останнє десятиліття. 1917–1927 // Студії з історії України. К., 1928. Т. 2;
4. Гординський Я. Літературна критика підсоветської України. Л.; К., 1939;
5. Мюнхен, 1985;
6. Кравців Б. Розгром українського літературознавства 1917–1937 рр. // Зап. НТШ. Чикаго, 1962. Т. 173;
7. Білецький О. Літературознавство і критика за 40 років радянської України // Білецький О. Збір. пр.: У 5 т. К., 1966. Т. 3;

8. Федченко П. Літературна критика на Україні першої половини XIX ст. К., 1982;
9. Филипович П. Літературно-критичні статті. К., 1991;
10. Петров В. Проблеми літературознавства за останнє 25-ліття – 1920–1945 // Укр. слово. К., 1994. Т. 1;
11. Антологія світової літературно-критичної думки XX ст. Л., 1996;
12. 2001;
13. Історія української літературної критики та літературознавства: Хрестоматія. К., 1996. Кн. 1;
14. 1998. Кн. 2;
15. Наєнко М. Українське літературознавство. Школи. Напрями. Тенденції. К., 1997;
16. Історія української літературної критики XIX ст. К., 1998;
17. Гром'як Р. Історія української літературної критики. Т., 1999;
18. Енциклопедія постмодернізму. К., 2003;
19. Наєнко М. Історія українського літературознавства і критики. К., 2010.

М. К. Наєнко

Бібліографічний опис:

Літературознавство / М. К. Наєнко // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. — К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2016. — Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-55811>. – Останнє поновлення : 2018.

2001-2025 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).